

Eşitlik Koşullarında Merkezileşme, Özgürlük ve Despotizm: Tocqueville Üzerine Bir İnceleme

Mehmet YETİŞ*

Giriş

Devlet-toplum ilişkilerinde önemli bir tartışma başlığını oluşturan merkezileşme sorunu, eşitlik ilkesine göre düzenlenen bir toplumsal formasyonda, siyasetin genel olarak yeniden yapılandırılmasıyla ilişkili süreçlerin önemli bir yönünü dışavurur.** On dokuzuncu yüzyılda, liberal siyaset kuramının gelişim dinamikleri arasında merkeziyetçilik, eşitlik ve özgürlük kavramlarının özgül eklemlenme biçimlerine ilişkin tartışmalar ayırt edici bir yere sahip oldu. Devlet aygıtındaki merkezileşme süreçlerinin, tekil bireyin varoluşsal konumlanması üzerindeki olası olumsuz etkilerinin en alt düzeye indirilmesine yönelik çözüm önerileri ne kadar geçerli olabilirdi? Fransız liberalizminin Restorasyon dönemindeki kuramsal pratiği, Alexis de Tocqueville'in devrim sonrası eşitlikçi toplumun içinde barındırdığı tehlikelere ilişkin uyarılarında yankı buluyordu. Kuramsal düzeydeki farklı modeller olarak, aristokratik toplum ile demokratik toplum karşısındaki siyasal-ideolojik tutumlar, eşitlik ve özgürlük kavramlarına ağırlıklı bir önem tanıyan değerlendirmelerin yaygınlık kazanmasını kolaylaştıracaktı.

* Yrd. Doç. Dr., AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi

** Bu makaledeki yardımları dolayısıyla Tijen Demir'e teşekkür ederim.

Tocqueville'e göre, aristokratik toplumdan asıl olarak eşitlik ilkesinin egemenlik kurması nedeniyle ayrıştırılması gereken demokratik toplum, şaşırtıcı bir biçimde, kendisiyle karşıtlık içinde olduğu varsayılan despotik yönetim biçimlerine olanak tanımaktaydı. Restorasyon liberalizminin aynı konudaki yaklaşımı, bir yandan, aşırı kralcı siyasal akımların sergilediği "yukarıdan despotizm" olasılığına işaret ediyordu. Öbür yandan, aynı olasılığın bir başka biçimi olan "aşağıdan despotizm" tehlikesi ise, cumhuriyetçi ideolojinin demokratik olanakları negatif tarzda kullanmasının bir sonucu olabilirdi. Karşıt siyasal-ideolojik konumların göstergesi olan mutlakiyetçi ve cumhuriyetçi programlar, 1789 Devrimi'nin açtığı yeni dönemde, aristokrasi ile burjuvazinin benimseyebileceği siyasal düzenlerin sınır taşlarını oluşturuyordu. Bu yaklaşıma göre, egemenliği birincisinin kazanması durumunda, tarihin "karşı konulamaz" ilerleyişi engellenmiş olacak, ikincisinin kazanması durumunda ise, demokratik biçimler altında "çoğunluğun despotizmi"ni de içeren tehlikeli bir süreç başlayacaktı.

Tocqueville'in Restorasyon liberalizminin tezlerinden hareketle geliştirdiği kuramsal yaklaşımına bakıldığında, siyasal merkezileşme eğiliminin demokratik yönetim açısından kolay halledilebilir bir sorun olarak değerlendirildiği görülür. Ancak, bu durum merkezileşmenin yönetim alanındaki yansıma biçimleri için aynı ölçüde geçerli değildir: Yönetimsel alandaki merkezileşme, eğer uygun araçlarla denetim altına alınmazsa, çoğunlukçu siyaset anlayışlarının yaygınlık kazanmasıyla birlikte, yeni despotizm formlarının ortaya çıkmasını kolaylaştırabilirdi. Bu ikinci olasılıkta, özellikle kalabalıkların alttan gelen baskısı karşısında tekil bireyin kendini koruyabilmesi güçleşecekti. Demokratik toplumda bütün bireyleri etkileyen anomi ve yabancılaşma dinamikleri, her halükârda çoğunluk yönetimi konusundaki klasik yaklaşımların sorgulanmasına yol açıyordu.

Bu yazıda, Tocqueville'in, devrim sonrası demokratik toplumun sağladığı eşitlik koşullarında özgürlük ve merkezileşme kavramlarının hangi görünümlere bürüneceğine ilişkin kuramsal yaklaşımı yeni despotizm olasılığı bağlamında tartışılacaktır.

1. Entelektüel Miras: Restorasyon Liberalizmi

1789 Devrimi önceki aristokratik-feodal toplumsal formasyonun dışavurduğu geleneksel yaşam pratiklerini geçersizleştirdiğinde, ortaya çıkmakta olan yeni toplumun özgül dinamiklerinin sorunsuz işleyişini sağlayacak mekanizmaların eksiksiz oluşturulduğu söylenemezdi. Yeni dönemin kuruluş süreçlerindeki eksiklikler nedeniyle devrimin sona erdiği yolundaki savlar oldukça tartışılmalıydı. Tocqueville, üzerinden yaklaşık altmış yıl geçmiş olmasına karşın, devrimin sona erdiğini düşünmekle hata yapanlar arasına kendisini de katarken, kendi döneminde, devrimin ne zaman sona erdiğinin ya da ereceğinin kolaylıkla kestirilemeyeceğini de açıklamış oluyordu (Kahan, 1992: 58).

Bu düşüncenin etkili olmasını belirleyen koşullara yakından bakılırsa, 1820'lerdeki Fransız Restorasyon liberalizminin, eski aristokratik toplumun yeniden oluşturulmasını savunan aşırı kralcı entelektüel-siyasal eğilimler karşısındaki düşünsel savaşımında dile getirilen tezler toplamının kritik rolü rahatlıkla görülebilir. Restorasyon liberalizminin kurucu entelektüelleri (François Guizot, Pierre Royer-Collard, Charles de Rémusat ve diğerleri), bir yandan insanlığın gelişmesinde eşitlik ilkesinin önemini vurguluyorlar; diğer yandan, özellikle "orta sınıflar"ın toplumsal yaşamda etkinlik kazanmaya başlamasına işaret ediyorlardı.¹ Bu akımın eleştirilerini yönelttiği hedeflerden biri, devrim öncesi dönemden başlayarak Fransız siyasal süreçlerini etkisi altına aldığı düşündükleri bürokratikleşme eğiliminin devletin genel bir niteliğine dönüşmesiydi. Hukuksal kertede eşitlik ilkesinin egemenliğinin ilan edilmesiyle birlikte, toplumun adalet normuna göre yönetilmesinde ilerleme sağlanmıştı. Ne var ki, Richelieu ve 14. Louis'den beri süregelen merkeziyetçi iktidar pratiklerinin üstünlük kurması ve yerel özerklik deneyimlerinin giderek sınırlandırılmış olması, bu akımın temsilcilerine göre, azımsanmayacak bir tehlikeli durum yaratmıştı (Siedentop, 1994: 23-24).

Guizot'nun tarih yorumuna bakılacak olursa, özgürlük ilkesinin ilerlemesi hiç de devlet iktidarının sınırlandırılması anlamına gelmiyordu; tam tersine, özgürlük olanakları önceki dönemlere kıyasla görülmedik ölçüde ilerlemekle birlikte, aynı sürecin ayrılmaz bir parçasını da devlet iktidarının giderek güçlenmesi oluşturmaktaydı. Bu durumda, siyasal alandaki katılımı kolaylaştırdığı varsayılabilir olan temsili hükümet biçimi, toplumsal varoluş karşısında merkezi devlet gücünün giderek artmasına yol açabilecek dinamikleri de harekete geçirmiş oluyordu (Craiu, 2003: 125). Başka bir açıdan ifade edilirse, Guizot'nun tarih anlayışı, uygarlığın gelişmesi ile devlet yönetimi alanındaki merkezileşme eğilimi arasında eşzamanlı bir bağıntı olduğu düşüncesine dayanmaktaydı. Nitekim, Guizot'nun özellikle Avrupa uygarlığının gelişme süreçlerine ağırlık tanıdığı tarihsel çözümlerinde merkezileşme ve ademi merkeziyetçilik arasındaki dikotomik çelişkiye işaret ettiği bağlamlar dikkat çekicidir. Aristokratik eski toplumdaki feodal mülkiyet ilişkilerinin sona ermesinin zorunlu sonuçlarından biri toplumun bağımsız bireyleri ortaya çıkarmak üzere dağılması idiye, diğeri de siyasal yönetim düzeyindeki aşırı merkezileşme yönelimiydi (ayrıca bkz. Guizot, 2002: 34 ve 91, dipnotlar).

Aristokratik liberalizme göre, Fransız Devrimi sonrasında, gerçekleşen bütün toplumsal değişikliklere karşın kendi varlığını büyük bir dönüşüm geçirmeksizin koruyabilen tek yapı devlet olmuştu. Yeni dönemde yurttaşların taleplerini karşılamak üzere işlevleri artırılan devlet, merkezileşme sürecini derinleştirerek sahip olduğu iktidar alanını genişletmişti. On dokuzuncu yüzyıl devleti, yüzeydeki biçimsel olasılıklar

¹ Restorasyon liberalizminin entelektüel etkinliğine katkıda bulunan kişilikler arasında Madame de Staël ile Benjamin Constant'a ayrıca işaret edilebilir.

ve anayasal olanakların çeşitliliği bir yana bırakılırsa, özsel yapılanması bakımından eski gücünü korumuştur. Aristokratik liberalizmin Rönesans döneminden başlattığı siyasal merkezileşme süreci, 1789 Devrimi uğrağından geçerek, on dokuzuncu yüzyıl boyunca devlet iktidarının etkinlik kazanmasına katkıda bulunmuştur (Kahan, 1992: 58-59).

Aristokratik liberalizmin sosyalizme karşı çıkışının da kökeninde, merkezileşmenin, bu siyasal-toplumsal sistem altında en gelişkin biçimine kavuşacağı doğrultusundaki kaygıları yatmaktaydı. Buna göre, çatışmakta olan sınıflardan birinin (burjuvazinin ya da işçi sınıfının) hegemonik üstünlüğüyle sonuçlanmasını sağlayacak savaşım sırasında, devletin araçsallaştırılması bireysel özgürlükler açısından potansiyel bir tehlike oluşturmuyordu. Burjuvazinin sosyalist düzeni önlemek amacıyla devlet iktidarını aşırı güçlendirmesi de, sonuçta, söz konusu tehlikeyi ortadan kaldırmayacaktı. Üstelik, aynı devletin karşıt sınıf ya da sınıf kesimleri tarafından da kullanılabilir olması önemli bir handikapı. Sosyalist politikaların yaşama geçirilmesinde pekâlâ uygun bir araç olarak düşünülebilecek olan devletin merkezileşmesine katkı sağlayan stratejik yaklaşımların paradoksal sonuçları olabiliyordu. Bu durumda, aristokratik liberal bakış açısının temel sorunu, devletin merkezileşmesi ve aşırı güç kazanması sonrasında kaçınılmaz olarak gündeme geleceği varsayılan despotizmin hangi niteliğe (kapitalist ya da sosyalist) bürüneceği sorusuyla yakından ilişkiliydi (Kahan, 1992: 59).

Restorasyon liberalizminin temsilcisi olan *Doktrinerler* topluluğu, her ne kadar siyasal temsil ilkesinin devlet yönetimine yansıtılmasını kabul ediyor görünseler de, bu ilkenin bütün mantıksal görünüşleriyle birlikte varlık kazanmasını savunmakta çekingen davranıyorlar, hattâ savunmaktan vazgeçiyorlardı. *Doktrinerler* topluluğunun önde gelenleri arasında yer alan Guizot, yönetim sanatına ilişkin değerlendirmesinde, belirleyici öğeyi halkın genel aklını ya da iradesini (*l'intelligence du social*) açığa çıkarma yeteneği olarak saptıyordu. Dolayısıyla, sosyalizmin öngördüğü türden kitlesel katılım mekanizmalarını harekete geçirmekten ziyade, halkın isteğinin ne doğrultuda biçimleneceğini tahmin etme becerisi yönetim sanatı için yeterli koşuldu. Bu nedenle, Guizot'nun Temmuz Monarşisi dönemindeki toplumsal gelişmelerin bütününe kavrayamaması ve, örneğin, İngiltere'de olduğu türden yoksullara yönelik kısmi iyileştirme yasalarına bile yakınlık duymaması şaşırtıcı olmamıştır. Restorasyon liberalizminin siyasal sınırlarını en iyi gösteren olgulardan biri, sosyalizmin Fransız siyasal yaşamı için son derece yıkıcı olacağına dair ideolojik yaklaşımlarında açığa çıkıyordu. Guizot'nun söylem düzeyindeki siyasal çoğulculuğu, kendi dönemindeki toplumsal sınıflar arasındaki çelişkilerin doğasını anlayıp bütün tarihsel bloku dikeyine sarsan gelişmeleri çözümlemesine yardımcı olabilecek derinlikte değildi (Craiuu, 2003: 148).

Aristokratik liberalizm, sosyalist biçimler altında aşağıdan yukarı doğru gelişebilecek toplumsal hareketlilikler karşısında, tıpkı aşırı kralcıların yukarıdan müdahaleleri söz konusu olduğundaki tavrını sergilemekten kaçınmamıştır. Bu nedenle, bu akımın despotizme ilişkin ideolojik yaklaşımlarında da benzer bir söylemsel öğeyi saptamak zor olmaz. Yukarıda da belirtildiği gibi, aristokratik liberalizmin sınıflandırmasına göre, Avrupa uluslarını iki ayrı despotizm biçimi tehdit etmekteydi: “tam demokrasi” söylemiyle cumhuriyetçi “aşağıdan despotizm” ve hukuksal meşruluk ölçütlerinin dışsallaştırıldığı mutlakiyetçi “yukarıdan despotizm”. Cumhuriyetçi siyasal biçimler altında ortaya çıkan birinci despotizm biçimi, çoğunluğun tiranlığını dışavurduğu ve nüfusun geniş kesimlerinin desteğini alamayacağı gerekçesiyle, yukarıdan despotizm karşısında tercih edilebilir bir seçenek olarak görülmüyordu. John Stuart Mill, milyonların despotizminin tek kişinin ya da birkaç kişinin despotizminden daha iyi olacağını söylemenin kolay olmadığını belirtirken, iki olumsuz seçenek arasında tercih yapmanın zorluğuna işaret ediyordu (Kahan, 1992: 60). Aristokratik liberalizme göre, yüzeysel bakış açısıyla tamamen karşıt kutuplara yerleştirilerek farklılıkları abartılan bu iki despotizm biçimi, bir yanda eşitlik ilkesine ilişkin tarihsel eğilimin gerekliliklerine karşılık gelmeleri, öbür yanda ise bireysel özgürlükleri tehdit etmeleri dolayısıyla, aslında aynı toplumsal-siyasal zemin üzerinde konumlanmaktaydı (Kahan, 1992: 59).

Dolayısıyla, aristokratik liberalizmin sosyalizme karşı çıkışının arkasında devlete ilişkin değerlendirmelerin etkili olduğu düşünülebilir. Devletin aşırı güç kazanması, aristokratik liberal söylemde merkezileşme eğiliminin bir türevi olarak anlamlandırılmaktaydı. On dokuzuncu yüzyıl siyasal süreçlerindeki biçimiyle merkezileşme, bir yandan devlet iktidarının görülmedik ölçüde güçlenmesini, öbür yandan devletin yeni toplumsal uzamlara doğru aşırı müdahaleci bir genişleme eğilimi sergilemesini anlatmaktaydı. Siyasal iktidarın belirli bir merkezde ölçüsüzce yoğunlaşması, bireysel hak ve özgürlükler açısından olumsuz sonuçlar doğurmakla kalmayacak, toplumsal kesimler arasındaki farklılıkların giderek azalmasıyla birlikte devletin niteliğinde önemli dönüşümlere zemin hazırlayacaktı. Aristokratik toplumun dayanaklarının ortadan kaldırılması sonrasında demokratik ve sosyal karakteri ağırlık kazanmaya başlayan yeni devlet tipini toplumsal yapıdaki eşitlikçi dinamiklerin koşullandırdığı savı öne çıkmaktaydı. Aristokratik liberalizm —Tocqueville’in kuramsal modelinde net bir biçimde açığa çıkacağı üzere— siyasal düzeydeki merkezileşme sürecini doğrudan toplumsal eşitlik eğilimiyle ilişkilendiriyordu. Merkezileşme ve eşitlik eğilimi arasında karşılıklı koşullandırma ilişkisi vardı ve birinin gelişmesi diğeriyle de gelişmesini sağlamaktaydı (ayrıca bkz. Kahan, 1992: 61).

Aristokratik liberalizmin bakış açısından, devlet iktidarının içerdiği tehlike potansiyeli salt sınıfsal niteliğine ilişkin olumsuzluklardan kaynaklanmamaktaydı. Hangi sınıf ya da zümrenin egemenliğinde olursa olsun, devletin gücü kendi içinde

bir kötülüktü.² Dolayısıyla, aristokratik liberalizm, devleti toplumsal-siyasal işlevleri bağlamında bir gece bekçisine benzeterek tanımlayan diğer liberal eğilimlerden ciddi bir biçimde ayrılmaktaydı. Devlet, belirli bir toplumsal uzamda güç yoğunlaşması anlamına geldiğine göre, onu yalnızca bir gece bekçisine ya da adalet dağıtıcısına benzetmek kuramsal bakımdan doğru olmazdı. İktidar arzusunun insan doğasının olumsuz bir yönünü oluşturduğu varsayımından hareket edildiğinde, başka insanlar üzerindeki egemenliği ya da zorlama yeteneğini sağlayan her türlü güç kendi içinde bir kötülük halinde dönüşüme uğrayabilirdi: Jacob Burckhardt, bu nedenle, iktidarın kendisinin bir olumsuzluk olduğunu, iktidarı kimin kullandığının ise arkaplanda kaldığını düşünmekteydi.³

Bu bağlamda, ister iyi ister kötü niyetle olsun, devlet iktidarının aşırı güçlendirilmesine yönelik bütün girişimler ancak kuşkuyla karşılanabilirdi. Aristokratik liberalizmin devlet iktidarına ilişkin kaygılarının ardında, merkezileşmeyle sonuçlanacak politikaların her halükârda siyasal yozlaşma için uygun koşulları yarattığı varsayımı bulunmaktaydı. Bir kez aşırı güçlendirilmeye başladı mı, devlet iktidarı, bütün diğer toplumsal güç odaklarını etkisizleştirerek kendi mutlak egemenliğini ilan etmekten çekinmeyecekti. Bununla birlikte, siyasal merkezileşmenin kendi içinde tamamen yararsız olduğu da kabul edilebilir bir görüş olmaktan uzaktı. Aristokratik liberalizmin merkezileşme sürecinin olumsuzluklarına odaklanan eleştirel yaklaşımı, yalnızca uluslararası ilişkiler alanında geçerliliğini yitiriyordu. On dokuzuncu yüzyıl uluslararası ilişkiler sisteminin gereksinimleri gerekçe gösterilerek, siyasal iktidarın merkezileşmesi (kimi kuramsal çekinceler ileri sürülse de) bir zorunluluk olarak savunulabiliyordu. Jeostratejik düzlemde ulusal hedeflerin gerçekleştirilmesi bakımından siyasal iktidarın merkezileşmesi kaçınılmaz görülmekteydi (Kahan, 1992: 60, 62).

Restorasyon liberalizmi için gündemdeki temel sorunlardan biri, merkezi iktidar ile yerel yönetimin uyumlu bir birlikteliğe kavuşturulmasıydı. Demokratik yönetim biçiminin egemenlik kurduğu modern toplum, aristokrasinin denetimindeki eski yerel özerklik biçimleri ortadan kaldırdığında, merkezi iktidar ile yerel yönetim arasındaki karmaşık ilişkileri sorunsuz olarak düzenleme yeteneğine kavuşturulmalıydı. Fransız deneyiminde, aristokrasinin siyasal sahneden silinmesi, aynı zamanda yerel özerkliğin de sonu anlamına gelmemiş miydi? Aristokrasinin özgül koşullar altında varlığını koruyabildiği İngiltere'deki gibi, yerel özerklik yapılarının korunabilmiş olması durumunda tarihsel ilerlemenin seyri nasıl bir rota izlerdi? Bu sorularla, eski rejimdeki yerel kurumların lağvedilmesinin merkezileşmeyi kolaylaştırdığı savı arasında yakından bir ilişki bulunmaktaydı (bkz. Siedentop, 1994: 21).

² Örneğin, Jacob Burckhardt'ın ileri sürdüğü gibi.

³ Ayrıca bkz. Kahan (1992: 69).

Restorasyon liberalizminin açıklamasına göre, eski toplumun temel yapılanmaları arasında yer alan komünler, yansıttıkları tarihsel birikimin değişik görünüşleriyle birlikte, daha 14. Louis'nin izlediği politikalar sonucunda ciddi tahribata uğramıştı. Komünal toplulukların ortadan kaldırılması, yalnızca yerel düzeydeki toplumsal ilişkiler örüntüsündeki bir değişiklik değildi; ülkenin bütününe ilgilendiren daha geniş kapsamlı bir yeniden düzenleme tasarısının anlamlı bir kısmı olarak, mutlak iktidarın giderek daha da etkinleşmesine ve yönetim tarzının da daha merkeziyetçi bir nitelik kazanmasına zemin hazırlıyordu. 1789 Devrimi, zaten başlamış olan süreci derinleştirerek, toplumsal kesimler arasındaki ayrımların önemsizleşmesine ve iktidarla halk kitleleri arasındaki geleneksel ilişkilerin sona ermesine yol açmıştı. Restorasyon liberalizmi, yerellikler düzeyindeki özerklik biçimlerinin ve kurumsal yapılanmanın mutlak iktidar karşısında denge öğesi olarak işlev gördüğü savını ileri sürüyordu. Yerel özerkliğin ortadan kaldırılması, bir yandan genel toplumsal tutunum dinamiklerini kesintiye uğrattıyor ve böylece toplumsal bölünmeleri kışkırtarak yeni bir toplum biçiminin, “atomize toplum”un (*la société en poussière*) oluşmasını kolaylaştırıyordu. Aynı süreç, öbür yandan, yerel topluluklara ilişkin özgül varoluş tarzlarını da dayanaksız bırakarak, bütün nüfusun merkezileşmiş pratiklerle kurulan tek bir ulus halinde gelişmesine de katkıda bulunuyordu (Craiutu, 2003: 134-35).

Restorasyon liberalizminin bu yaklaşımlarında açığa çıkan siyasal program anlayışı, hedefleri bakımından ikili bir görünüm sergilemekteydi. Temel hedeflerden birincisi, demokratik ilerlemeyi savunmak idiyse; ikincisi de, buna koşut olarak, despotik devletin gelişmesini önlemek idi (Siedentop, 1994: 24). Toplumsal yapılarla siyasal biçimler arasındaki güçlü bağlantıya ilişkin vurgulamaları nedeniyle kendi yaklaşımlarında eklemleyebildikleri bu ikili anlayışları, sonradan Tocqueville'in çözümlerinin kuramsal bağlamının oluşmasında etkili olacaktır. Özellikle, merkezileşme eğilimi ile despotizm olasılığı karşısındaki eleştirel tutumun Tocquevilleci sorunsal içerisindeki kritik konumuna işaret edilebilir.

2. Merkezileşme ve Despotizm

Restorasyon liberalizminin entelektüel mirasından etkilenen Tocqueville, merkezileşme yöneliminin belirleyici etkenleri arasında, tarihsel olarak egemenliğini ilan eden eşitlik eğilimini önemle vurgular. İnsanların aristokratik toplum biçiminin ortadan kalkmasıyla birlikte edinmeye başladıkları sürekli ilerleme ve gelişme düşüncesi, ussal olarak oluşturulmuş bir toplumsal ilişkiler düzeninin olanaklı olduğu görüşünü güçlendiriyordu. İnsani gelişme sürecinin mükemmelliğe doğru gelişme potansiyeli içerdiğini savunanlara göre, modern dünyanın siyasal kurumları evrensel geçerliliği olan ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandırılabilir. Mükemmelleştirilebilir bir toplumsal sistem isteğinin kaçınılmaz yan ürünü (ya da, türevi), bütün süreçleri genel düşünsel yaklaşımlar çerçevesinde denetim altına alarak yönlendirme

gereksinmesinin doğurduğu tekbiçimlilik (*uniformity*) anlayışıydı. İnsanların, modern düşünsel akımların etkisi altında, toplumsal-siyasal çevreyi mükemmelleştirme ya da geliştirme projesinin sınırlarını önceden kestirmesi olanaklı değildi. “İnsani mükemmelleştirilebilirlik” düşüncesinin tarihsel kökenlerini araştırmaya yöneldiğinde, eşitlikçi bakış açısının elde ettiği üstünlük durumuyla karşılaştırılması şartıca olmayacaktı.

Tocqueville, yönetsel süreçlerdeki tekbiçimlilik eğiliminin hiç de canlı bir toplumsal yaşamın göstergesi olmadığını düşünüyordu. Genellikle yaptığı üzere, Fransız ve Amerikan toplumlarının özgüllüklerini karşılaştırırken, tekbiçimlilik konusunda gösterilen özenin nihai bir başarı olmadığını ileri sürer. Örneğin, Fransız komünlerinde muhasebe anlayışında sergilenen titizlik mükemmellik derecesine ulaşıyor olsa da, kendi gerçek çıkarlarının nerede yattığı göremeyen halkın canlı bir toplumsal yaşamı olduğu söylenemezdi. Buna karşılık, tipik Amerikan kasabalarında sıklıkla görülen düzensiz bütçe anlayışlarında tekbiçimliliğin izine rastlanmazken, girişimci halkın etkin ve canlı toplumsal yaşamı Fransız deneyimi karşısında benzersiz bir karşıtlık oluşturuyordu. Tocqueville’in bu karşılaştırma bağlamında işaret ettiği etik-politik ilke, “iyi hükümet”in niteleyici kıstasının, yönetsel tekbiçimliliğin ne denli gelişmiş olduğunda değil, halkın yaşam koşullarında belirgin bir iyileşmenin sağlanmasında açığa çıkması gerektiğini vurgulamaktaydı. Merkeziyetçiliğin aşırılık ölçüsüne ulaştırılmasının ortaya çıkaracağı koşullara ilişkin duyarlılığı, Tocqueville’in eleştirel yaklaşımının anlaşılması bakımından önemlidir. Merkeziyetçilik ilk bakışta toplumsal ilişkilere belirgin bir düzenlilik getiriyor ve kimi sorunları ortadan kaldırıyor gibi görünse de, böyle bir durum insanların yaşamlarının “dışsal” bir biçimde düzenlemesi anlamına geliyordu. Merkeziyetçilik, herhangi bir toplumsal hedefi gerçekleştirmeye yönelik bir girişim tarzı olmaktan çok, kimi toplumsal varoluş biçimlerini engellemeyi amaçlayan etkinlikler toplamıydı (bkz. Siedentop, 1994: 64-65). Buradaki uslamlama, Tocqueville’in merkezileşme eğilimini insanlığın genel evriminin zorunlu bir bileşeni olarak görmediğini açıkça göstermektedir.

Tocqueville’e göre, eşitlik kavramı, kendisi olmaksızın, hiçbir biçimde ortaya çıkması söz konusu olamayacak düşüncelerin gelişmesi için elverişli koşullar yaratmıştı. Bu kavramın, ortaya çıkmasını ya da değişime uğratarak gelişimini sağladığı düşünceler arasında “insani mükemmelleştirilebilirlik” anlayışının bulunması dikkat çekiciydi. Mükemmellik ya da sürekli gelişim isteği, tıpkı Rousseau’nun da işaret ettiği üzere, insani varoluşun ayrılmaz ve ayırt edici bir niteliğiydi. Mükemmellik düşüncesi, salt belirli bir alanla sınırlı kalmayıp, modern dünyada bütün gelişim dinamiklerini etkileyerek, kendi başına önemli bir “felsefi kuram” haline gelmişti. İnsanın hayvanlardan ayrıldığı temel bir nitelik olarak görülen kendini sürekli geliştirme yeteneği, elbette, modern dünyanın ürünü değildi. İnsanlık tarihiyle başlatılabilecek olan bu yeteneğe ilişkin bilinçlilik durumu, eşitlikçi ideolojinin egemenlik kurmasıyla

önemli değişiklikler geçirmişti. Başka bir deyişle, insani mükemmelleştirilebilirlik düşüncesini eşitlik kavramı doğurmamıştı, ama yeni bir nitelik kazanmak üzere dönüşüm sürecine sokan bu kavram olmuştu (Tocqueville, 1953: 33).⁴

Ancak, eşitsizlikçi toplum biçiminin dayandığı temeller yıkılıp, yurttaşları birbirinden ayıran kast ve zümre sınırları ortadan kaldırıldığında, eski düşünce tarzlarının, geleneklerin, yasaların vb. yerine yenileri gelmişti. Köktenci değişiklik süreci, böylelikle, toplumsal ilerlemeye ilişkin algılama ve yorumlama yöntemlerini de etkileyerek, sürekli ilerleme ve gelişme idealini gerçekleştirilmesi olanaklı bir hedef konumuna yükseltmişti. Sürekli değişim düşüncesi gündelik ideolojinin temel bir izleği durumuna gelerek insanların bilincindeki dönüşümün önemli bir bileşeni olmuştu. Değişikliğin sonuçlarından olumsuz etkilenen çevrelere göre, hiçbir kişi ya da toplumsal kesim yanılmazlık iddiasında bulunamazdı; buna karşılık, toplumsal koşulları iyileşenler —değişim sürecinden hareketle— insanın gelişme yeteneğinin sınırsız olduğu görüşünü benimsiyorlardı (Tocqueville, 1953: 34; Marini, 1991: 275-76).

İnsanlar, doğuştan gelen ayrıcalıkların hüküm sürdüğü ve mesleklerin bile özgürce seçilemediği eşitsizlikçi-geleneksel toplum biçimlerinde, kendi güçlerinin sınırlarını aşma konusunda hiçbir isteklilik göstermiyor, yaşamlarıyla ilgili olarak kaderci bir anlayışı benimsiyorlardı. Aristokratik toplum biçiminde, insanların kendilerini geliştirme yeteneği bütünüyle yadsınmamakla birlikte, insani gelişmenin ulaşabileceği sınırlar konusunda olumsuz bir bakış açısı hakimdi. Bu nedenle, Tocqueville'e göre, aristokratik toplumlarda köktenci değişiklikler olasılık dışı bırakılıyor, ancak aşamalı düzeltim olanakları kabul görüyordu. Toplumun gelecekteki durumuna ilişkin kestirimler yapılabilirse de, yapısal denebilecek özelliklerin özde değişmeyeceği görüşü yaygındı (Tocqueville, 1953: 33).

Tocqueville'e göre, insanın mükemmelleştirilebilir olduğuna ilişkin felsefi kuram ve buna eşlik eden ilerleme anlayışı, kesinlikle, eşitlik ilkesinin belirlediği demokratik toplum aşamasına aittir. Demokratik toplumun yurttaşları geçmişi bir yana bırakıyorlar, her türlü ilerlemenin gerçekleşeceğini umdukları geleceğe dair ölçüsüz bir iyimserlik geliştiriyorlardı. Aristokratik toplumun yerine gelen demokrasi, geçmişin kapısını tamamen kapatırken geleceğinkini sonuna kadar açıyordu (Tocqueville, 1953: 73-74).

Tocqueville, aristokratik toplumun yenilgisini aynı zamanda “genel” düşüncelerin egemenlik kurmasında gözlemlemekteydi. Demokratik dönemin yurttaşları, toplumsal çevreye baktıklarında yalnızca kendilerine benzeyen insanların oluşturduğu halkı görüyorlar; kendi görüş açılarının dışında kalan kesimlere ilişkin bilgilerini geliştir(e)medikleri için, kendi yaşam koşullarıyla ilişkili değerlendirmelerin bütün

⁴ Ayrıca bkz. Marini (1991: 275).

yurttaşlara yansıtılabilecek ölçüde geçerli olduğunu düşünüyorlardı. Koşullarda eşitlik kavramının yol açtığı yanılısama, aslında sınırlı geçerliliğe sahip düşünce ve görüşlerin kolaylıkla genelleştirilmesinin nedeniydi. Gerçekliğin bilgisine ulaşılırken her alanda genel yasalar bulmaya özel önem gösterilmesi bu bağlamda anlamlandırılabilir. Ancak yüzeysel benzerlikleri nedeniyle yan yana getirilebilecek nesnelere aynı kural ya da ilke doğrultusunda açıklanması, karmaşık nitelikler sergileyen olgu yığını tek bir nedensellik ilişkisiyle yorumlayarak çözümlenmeye çalışan yöntembilimsel yaklaşımın öteki yüzünden başka birşey değildi (Tocqueville, 1953: 15).

İnsanlar arasındaki ilişkilerin eşitsizlikçi bir *ethos*'a göre biçimlendiği ve eşitsizliğin kalıcı olduğu aristokratik toplum biçiminde, bireylerin benzerlikleri giderek azaldığı için, toplumsal sınıfların âdeta ayrı ırklar gibi algılanması olağandı. Hiçbir sınıf ya da zümre sabit bir bakış açısı altında diğer toplumsal kategorilerle birlikte karşılaştırmalı olarak incelenemediği için, algılama odağına insanların tamamının yerleştirilmesi sonucunda, öne çıkan ancak belirli kişiler olmaktaydı. Toplumun bütünü yerine tekil bireylere odaklanan bu bakış açısı, aristokratik toplum üyelerinin genellemelere dayalı bir çözümleme yöntemi geliştirmelerini engellemekle kalmıyor, genel düşünceler karşısında belirgin bir hoşnutsuzluk duygusunun yaygınlaşmasına da yol açıyordu (Tocqueville, 1953: 14-15).⁵

Tocqueville, antikitenin aristokratik toplumlarında düşünsel akımların, doğuştan eşitlik kavramını ve insanların benzer olduğunu ileri süren yaklaşımı geliştirmeye çalışmadıklarına göndermede bulunur. Antik düşüncede köleliğin doğal bir kurum olduğunu kanıtlamaya yönelik girişimler, bütün büyük yazarların aristokratik kökenli olmasıyla ve bunların da aristokrasinin egemenliğini değişmez bir veri olarak almalarıyla yakından ilişkiliydi. Tocqueville'in bakış açısına göre, insanların doğuştan eşitliği ve benzerliği düşüncesinin yaygınlık kazanması ancak Hıristiyanlığın ilerlemesiyle mümkün olmuştu. Ancak bu dinin sunduğu yeni yorum sayesinde, eşitlik ilkesi doğrultusunda yapılandırılan toplumlar tarihsel olanak dahiline girmiş ve gerek siyasal gerek toplumsal süreçlerde birlik ve tekbiçimlilik kavramlarına uygun düzenlemelerin önü açılmıştı (Tocqueville, 1953: 15; Marini, 1991: 281).

Öte yandan, toplumsal yapılanma eşitlik ilkesi doğrultusunda değişim sürecinin gerekliliklerine göre yeniden belirlenirken, bireyler arasındaki farklılıkların giderek silikleşmesine bağlı olarak, tekil yurttaşa ve halkın tamamına ilişkin algılama tarzlarında da bir değişiklik meydana geliyordu. Yurttaşları ayrı ayrı ele almayı kolaylaştıran eski algılama tarzı yerini yenisine bıraktığında, sadece halkın tamamını dikkate alma eğilimi belirginleşmekteydi. Toplumun bütününe yönelik algılama tarzının üstünlük kurmasının bir sonucu, tekil bireylerin giderek önemsizleşmesiydi (Tocqueville, 1953: 31).

⁵ Ayrıca bkz. Marini (1991: 281).

Bu gelişmenin bir başka görünümü ise, insan zihninin, nesneler yığını tek bir bütünlük halinde kavrama ve olayların sonuçlarını tek bir nedene indirgeme eğilimi sergilemesiydi (Tocqueville, 1953: 31). “Birlik düşüncesi”, nesnel gerçekliğin algılanıp yorumlanmasıyla ilişkili epistemolojik bir sorun olarak, âdeta takıntıya dönüşüyordu. Tocqueville, demokratik toplum insanların —eşitlik ilkesine uygun bir biçimde— görüşlerini oluştururken salt kendi iradelerini dikkate almak istediklerine işaret ederek, “birlik düşüncesi”nin siyasal iktidara ilişkin “tarafsızlık ve yalınlık” isteklerine güç kazandırdığını düşünmekteydi. Bu durumun sonuçları dinsel otoritenin konumu açısından da pek farklı değildi: Demokratik toplumun yurttaşı, bir yandan her türlü dinsel otoritenin temellerini sarsıntıya uğrattırırken, öbür yandan gereksinme duyulduğunda dinsel otoritenin “tek ve tekbiçimli” olmasını talep etmekteydi (Tocqueville, 1953: 29).⁶

Merkeziyetçi bakış açısının yaygınlaşması için uygun koşulların bulunduğu bir toplumsal formasyonda, benzer değerlendirmelerin siyaset ve yönetim alanlarına yansımaması düşünülemezdi. Burada, Tocqueville’in despotizm ve merkeziyetçilik eğilimi arasındaki bağıntıya ilişkin değerlendirmesi bakımından önemli bir saptama yapılmalıdır. Tocqueville, siyasal merkezileşme ile yönetsel merkeziyetçilik arasında ikili bir ayrım yaparak, bunların birbirine indirgenmemesi gerektiğini ileri sürer. Bu iki merkeziyetçilik türünden birincisi, demokratik bir siyasal sistemle pekâlâ bağdaşabilirken, ikincisi ise daha tehlikeli bir duruma yol açarak despotizme zemin hazırlayabilirdi. Aslında, Tocqueville birinci merkeziyetçilik biçimiyle bütün ulusal topluluğu ilgilendirecek kapsamlılıktaki genel politika uygulamalarını ya da ülkenin uluslararası politikasının yürütülmesini kastediyordu. Buna karşılık, yönetsel merkeziyetçilik, her zaman gerekli (hattâ, yararlı) bir tarz olarak anlaşılabilir olan birincisinin aksine, merkezi iktidar gücünün kendine özgü bürokratik-hiyerarşik yapısıyla ülkenin bütünü üzerinde kurduğu özel bir denetim tarzını anlatmaktaydı. Bu ikinci yönetim tarzında, Tocqueville’in Restorasyon liberalizminin tezleri doğrultusunda demokrasinin dayanakları olarak gördüğü yerel özerklik biçimlerinin ortadan kaldırılması söz konusuydu. Tocqueville, modern dönem karşılaştırmalı siyaset disiplininin ilk örneklerinden birini sunduğu çözümlenmesinde, birinci merkeziyetçilik biçiminin yürürlükte olduğu ülkeler için İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri’ni örnek gösterir.⁷ Tocqueville’in karşılaştırmalı çözümlenmesinde, Fransa yönetsel merkeziyetçilik anlayışının egemen olduğu tipik ülkedir (ayrıca bkz. Birnbaum, 1992: 94-95).

Tocqueville’in bu iki merkeziyetçilik biçimi arasındaki ayrımları belirginleştirmek üzere başvurduğu bir argüman, demokratik toplumların yönetsel merkeziyetçiliğe daha yatkın olduğuna işaret eder. Buna göre, bu durumun nedeni, demokratik

⁶ Ayrıca bkz. Marini (1991, 276).

aşamada “halk” dışında kalan eşit bireyler yalnızca şekilsiz kalabalıkları oluşturacağına göre, merkezi iktidarın, halkın genelini temsil etme yeteneğine sahip tek güç olarak ortaya çıkmasıydı. Demokratik toplumlar, yönetsel merkeziyetçiliğin içerdiği potansiyel tehlikeler nedeniyle, hem özgürlük hem de despotizm seçenekleriyle karşı karşıyaydı. Tocqueville, elyazmalarında yönetsel merkeziyetçiliği “despotizmi getirip yurttaşlık ruhunu yok ettiği” gerekçesiyle eleştirir. Yurttaşlık kültürünün gelişmesinin engellenmesini en iyi anlatan durum, insanların, kendilerini doğrudan ilgilendirmeyen konularda âdeta birer yabancı gibi düşünüp davranmaya yönelmeleridir; zira, kendileri yerine düşünecek olan bir hükümet nasıl olsa vardır (Schleifer, 1992: 197-98, 199).⁸

3. Eşitlik, Özgürlük ve Despotizm

Demokratik toplumu betimlerken eşitlik ilkesine tanınan belirleyicilik niteliğinin kuramsal alanda yansıttığı bir tartışma başlığı, aristokratik toplumun geleneksel aracı kurum ve örüntülerinin işlevsizleştiği koşullar altında, siyasal süreçlerdeki potansiyel tehlikelerin kaynağının araştırılmasıyla ilişkilidir. Bu noktada, Tocqueville, özgürlük karşısında eşitlik ilkesinin içerdiği değişik tehdit olasılıklarına yaptığı vurguyla egemen liberal söylemden ayrılır. Ona göre, eşitlik insanların özgürlük ya da bağımsızlık için “aşırı tehlikeli” olan çeşitli eğilimlere kapılmasını kolaylaştırıyordu; ancak, bu tehlikelerin bütünüyle aşılmaz olduğu söylenemezdi (Tocqueville, 1953: 325, 329).

Tocqueville’in eşitliğin tehlikeleri konusunda siyasal iyimserliği de içeren “uyarıcı” söylemi, özellikle hükümetlerin güçlendiği tarihsel dönemlerde demokratik işleyiş bakımından önemli olduğu düşünülen “kurallar” konusuna göndermede bulunur. Tocqueville, her ne kadar demokratik dönemde tekbiçimlilik anlayışının yaygınlaştığını ileri sürse de, bu durumla çelişkili bir nitelik taşımak üzere, demokratik toplum insanların “biçimlerin yararlılığı”nı kavramakta yetersiz kaldığına değinir.⁹ Biçim anlayışına önem verilmesinin başlıca yararı, özgürlük kategorisinin somutlanması bakımından ele alındığında, eşitsiz toplumsal kesimler (yoksul-zengin, güçlü-zayıf, yöneten-yönetilen gibi) arasında koruyucu bir “engel” oluşturmasıydı. Tocqueville, bu saptamadan hareketle, siyasal iktidarın giderek güç kazandığı, buna karşılık halkın toplumsal konularla ilgilenmekte isteksiz davranıp elindeki gücü yitirmeye başladığı koşullarda biçimlerin özellikle önemli olduğunu belirtir (1953: 325-26). Bu değerlendirme, düşünürün demokratik dönemde insanların daha çok kendi işleriyle

⁷ Bununla birlikte, Tocqueville Amerika Birleşik Devletleri’ndeki kimi eyaletlerde de yönetsel merkeziyetçiliğin değişik görünümüne rastlandığını da özellikle belirtir. Bu eyaletler arasında New York’un, yönetsel merkeziyetçilik anlayışını “en ileri” düzeye taşıdığını vurgular (Tocqueville, 1948: 82).

⁸ Tocqueville’in elyazmalarındaki şu ifade tanındır: “siyasal özgürlüklerini yitirirken, yönetsel merkeziyetçiliğe en hızlı ulaşanlar” demokratik devletlerden başkası değildir (aktaran Schleifer, 1992: 198).

ilgilendikleri ve herkesi etkileyen bir toplumsal atomizasyonun belirleyici olduğu yolundaki genel kuramsal öncülleriyle uyum içindedir. Tocqueville'in, demokratik toplumlarda, daha az saygı duyulan biçimsel kurallara başka türden toplumlara kıyasla daha fazla önem verilmesi gerektiğini salık vermesi bu yaklaşımından kaynaklanır.

Demokratik toplumlarda biçimsel kuralların neden gerekli olduğu sorusunun olası yanıtlarından biri, Tocqueville'e göre, bireysel hakların yadsınması ya da küçümsenmesinde bulunabilir. Bu toplumlardaki ayırt edici eğilimlerden biri, kişilerin haklarına gereken saygının gösterilmemesiydi. Tocqueville'in aşırı tehlikeli olarak gördüğü bu olumsuzluk, bireysel haklar düşüncesinin henüz yeni gelişmekte olmasına, dolayısıyla bunların önemsiz görülmesine ve sağlam dayanaklardan yoksun olmasına bağlanabilirdi. Her halükârda, küçümseme eğiliminin doğal ya da kaçınılmaz sonucu, bu hakların kolaylıkla çiğnenmesi olmaktadır (1953: 326-27).

İlk bakışta, Tocqueville'in demokratik topluma ilişkin bu eleştirel saptamalarının bireysel hak ve özgürlüklere ilişkin kapsamlı bir özgürlükçü söylemi oluşturmaya yönelik olduğu düşünülebilir. Ne var ki, klasik liberal söylemde de sıkça karşılaşılan birey-toplum çatışkısı (*antinomy*) burada da görülmektedir: Tocqueville, bireysel hakların demokratik toplumda ikincilleştirilmesini eleştirirken aslında toplumsal bakış açısının öne çıkarılmasını vurgulamakta ve bireysel varoluş biçimlerini zorunlu olarak toplumsal varoluşun kimi gerekleri karşısına yerleştirmektedir. Nitekim, bireylerin hakları konusunda açıkça olumsuzlukların yaşandığı aynı tarihsel dönemde, "toplumun hakları"nın ise tam tersine koruma görüp neredeyse doğal sayılan bir egemenliğe kavuşturulmasını sert bir biçimde eleştirir (1953:327). Bireysel haklar ile toplumun hakları arasında kurulan bu dikotomik ilişki diyalektik bir bağlama yerleştirilemediği için, Tocqueville demokratik toplumdaki bireylere siyasal iktidarın uygulamaları karşısında uyanık olunmasını önermekle yetinir. Buna göre, "özgürlüğün gerçek dostları", hükümet gücünün bireylerin özel haklarını, kendi siyasal programını uygulamaya çalışırken ortadan kaldırmaya kalkışmaması için özellikle dikkatli olmak zorundaydı (1953:327). Tocqueville, burjuvazinin egemenliği aristokrasiden devraldığı bir dönemde siyasal iktidarın söylem düzeyindeki, ulus-halk'ın çıkarlarını kollamaya yönelik argümanlarını "toplumun hakları"nın gerçek savunusuna indirger.

Bu indirgemenin arkaplanına yakından bakıldığında, Tocqueville'in önemli bir kuramsal öncülünün belirleyici bir rol oynadığı görülebilir: Despotik rejimler, eşitlik ilkesine göre yapılan demokratik toplumlarda daha kolay kurulur.¹⁰ Bütün tarihsel dönemlerde tehlikeli bir siyasal sistem olarak düşünülebilecek olan despotizm, demokrasinin egemen olduğu dönemde özellikle "korkulması gereken" bir siyasal

⁹ Tekbiçimliliğin eleştirildiği söylemde demokratik toplum insanların genel niteliği olarak biçim anlayışının yadsınmasını göstermek, Tocqueville'in ayırına varamadığı çelişkili bir duruma işaret eder.

iktidar biçimiydi; zira, asıl bu dönemde insanların özgürlüğe gereksinimleri görülmedik ölçüde artıyordu (Tocqueville, 1953: 102).

Tocqueville'e göre, insanlığın gelişimi ile özgürlük arasında doğrudan bir ilişki vardı; özgürlüğün bulunmadığı koşullar altında yaşamak zorunda kalanlar, aynı zamanda insanlığın ulaşmış olduğu düzeyin altında bir yaşam sürmek zorunda kalıyorlardı. *Amerika'da Demokrasi*'nin elyazmalarında karşımıza çıkan bu görüş, özgürlüğün asıl demokratik toplumda değerli olduğu varsayımına dayanmaktadır.¹⁰ Öte yandan, tarihsel ilerleme insanlığın önüne kaçınılmaz olarak koşullarda eşitlik ilkesinin egemenliğini koyduğu için, “özgürlük, eşitliğe saygı duyulmayan bir ulusta hiçbir zaman kurulamaz”dı (aktaran Lamberti, 1989: 61). Tocqueville, *ancien régime*'in ortadan kalktığı dönemde, özgürlüğün aristokratik temeller üzerinde yeniden oluşturulabileceği konusunda kuşkuluydu.

Tocqueville, demokratik toplumdaki asıl tehlikenin özgürlükçü anlayışın ortadan kalkması olduğunu, hattâ bu durumun iktidarın kötüye kullanılmasından da büyük bir sorun oluşturacağını düşünür. Tehlike, liberal bakış açısının önemsizleşmesine bağlı olarak, bireysel varoluş biçimlerinin temel insani etkinlik tarzına indirgenmesiyle birlikte insanların kendi içlerine kapanmaları ve özel alanla sınırlı bir hayatı yeniden üretmelerinden kaynaklanmaktaydı. Demokratik aşamada bireyciliğin gelişimi, paradoksal olarak, insanların görünürdeki zenginliklerinin yanılmasıyla kendi özgürlüklerinin nasıl bir kısıtlama altında bulunduğunu bile göremedikleri yeni bir despotizm biçiminin gelişimi için uygun koşulları sağlıyordu (Lamberti, 1989: 62).

Bu açıdan bakıldığında, eşitlik ve özgürlük dolaysızca eklenilecek kavramlar değildir. Tocqueville'in uslamasına göre, eşitlik ilkesinin genel belirleyici kurala dönüştüğü koşullarda, insanların aslında daha değerli olduğu varsayılacak olan özgürlüğü yitirmeleri ve bunun farkına varamamaları bile söz konusudur. *Amerika'da Demokrasi*'nin birinci cildi için kaleme aldığı hazırlık notlarında, “özgürlük sevgisinin, eşitlik sevgisinden daha soylu ve tam bir duygu olduğunu” ve demokratik sistemin özgürlükten ziyade eşitliğe uygun bir ortam sunduğunu yazar (aktaran Lamberti, 1989: 64).¹² Demokrasi, özgürlüksüzlüğün görünmez olduğu toplumsal ilişkiler örüntüsünü kolaylaştıran bir siyasal sistemdir aynı zamanda.

Tocqueville'in söylemindeki bireysel özgürlüğe ilişkin vurgulu önermeler, tarihsel gelişim ve toplumsal nedensellik alanlarında eşitliğe tanıdığı pratik önceliği yeniden

¹⁰ Tocqueville, toplumsal eşitlik durumu ile despotizm olasılığı arasında dolaysız bir bağıntı saptar: “İnanıyorum ki, toplumun koşullarının eşit olduğu bir halk arasında mutlak ve despotik bir hükümeti kurmak daha kolaydır” (1953: 322).

¹¹ Lively, “özgürlüğün savunusunun, [Tocqueville'in] yazılarının bütün amacı” olduğunu; ancak, onun özgürlüğün felsefi bağlamını oluşturmaya yönelik bir isteklilik ya da kaygı taşımadığını belirtir (1965: 37).

değerlendirmeyi zorunlu kılar. Zira, eşitlik ile karşılaştırıldığında, özgürlük âdeta kutsallaştırılarak dokunulmazlık kazandırılan ayrıcalıklı bir kategoridir.¹² Dolayısıyla, bu söylemin içerdiği sınırlı eleştirelilik, yeni demokratik dönemde özgürlüğün korunmasını amaçlayan girişimlerin nasıl eşitlik uygulamaları tarafından engellenebileceğini göstermeye yöneliktir. Bu durumda, Tocqueville'in, bireysel ya da toplumsal sınırlandırmalardan ve zorlayıcı uygulamalardan uzak olmak anlamında, negatif özgürlük anlayışını savunduğu yolundaki bir çıkarsama yanlış olmayacaktır (Lively, 1965: 10; Lamberti, 1989: 61). Başka bir deyişle, özgürlük, demokratik toplum koşullarında eşitliğin meydana getirebileceği kimi olumsuzluklarla karşı karşıya kalmama anlamını da içerir.

Eğer pozitif özgürlük bireylerin kendi varoluşsal etkinlik biçimlerini belirleme yeteneği olarak anlamlandırılırsa, negatif özgürlük de herhangi bir dışsal müdahalenin olmayışını anlatır. Peffer'in de (2001: 17) açıkça belirttiği gibi, bireysel varoluşun herhangi bir görünümünün belirlendiği toplumsal süreçlere katılım olanağındaki eşitlik durumu ve özbelirlenim olarak bireysel varoluşu sağlamayı kolaylaştıran araçların edinilmesindeki fırsat eşitliği, pozitif özgürlüğün kapsamını oluşturur. Tocqueville'in kuramsal çözümlemesindeki asıl sorun, eşitlik ilkesi karşısındaki kuşkucu tutumun bütünüyle eşitlikçi bir bakış açısına olanak tanımamasından kaynaklanır. Bunun tersi bir tutum ise, yalnızca bireysel özbelirlenim olanağının gerçekleşmesi için fırsat eşitliğinin eksiksiz savunusunu değil, aynı zamanda toplumsal edinimlerin (gelir, servet, kendini gerçekleştirme araçları vb. olanaklar) eşit dağıtımını savunurdu.

Sonuç

Tocqueville'in sorunu, aslında burjuvazinin paradoksudur: Yeni tarihsel blokun kurucu öznesi olmaya yönelen sınıf, eski egemen sınıf ile yeni ast sınıflar arasındaki nesnel sıkışmanın yarattığı gerilimden çıkış yolunu bulamamaktadır. Özellikle organik kriz dönemlerinde yöneticilik yeteneği sorgulanan özne, despotizm olasılığının hem alttan hem de üstten gelebileceğini kuramsallaştırmaya yönelir. Kuşkusuz, Tocqueville'in önerdiği siyasal söylem dolaysız bir biçimde ve sadece "burjuva" kategorisiyle nitelenemez; ne var ki, bu söylemin çelişkili anlatısındaki kimi kopuş noktaları aristokrasi ile burjuvazi arasındaki tarihsel çelişkinin izlerini taşır.

Tocqueville'in Restorasyon liberalizminden devraldığı miras, aristokrasinin aşırı kralcı politikalarda savunulduğu biçimiyle yeniden kurulmasının olanaksız olduğunu varsayıyordu. Öte yandan, demokratik dönemde eşitlik ilkesinin hegemonik bir

¹² Amerika'da 'Demokrasi'nin en çarpıcı bölümlerinden birinin başlığı, bu söylemi yansıtmaları bakımından karakteristiktir: "Demokratik Halklar Niye Özgürlükten Ziyade Eşitlik İçin Daha Ateşli ve Kalıcı Sevgi Besler?" (Tocqueville, 1953: 94).

¹³ Lively, Tocqueville'in siyasal ve toplumsal düşüncesinin temelinde, özgürlüğün "gerçekte, kutsal birşey" olduğu düşüncesinin ya da inancının bulunduğunu belirtir (1965: 8).

konuma yerleştirilmesi, özünde, *ancien régime*'in ayrıcalıklı kesimlerinin yitirdiği üstünlüğün yerine tasarlanan egemenlik biçimleri için gerekliydi; ancak, tehlikeliydi de. Çoğunluğun egemenliği kavramıyla eleştirilen popüler iktidar olanakları, bu nedenle, kendi içinde paradoksal olan "demokratik despotizm" kavramıyla anlamlandırılıyordu.

Kaynakça

- Birnbaum, Pierre (1992) "Tocqueville and the Historical Sociology of State," Eduardo Nolla (ed.), *Liberty, Equality, Democracy* (New York and London: New York University Press): 91-102.
- Craiutu, Aurelian (2003) "Rethinking Political Power: The Case of the French Doctrinaires," *European Journal of Political Theory*, 2 (2): 125-155.
- Guizot, François (2002) *The History of the Origins of Representative Government in Europe*, çev. Andrew R. Scoble (Indianapolis: Liberty Fund).
- Kahan, Alan S. (1992) *Aristocratic Liberalism: The Social and Political Thought of Jacob Burckhardt, John Stuart Mill, and Alexis de Tocqueville* (New York: Oxford University Press).
- Lamberti, Jean-Claude (1989) *Tocqueville and the Two Democracies*, çev. Arthur Goldhammer (Cambridge, Massachusetts ve Londra: Oxford University Press).
- Lively, Jack (1965) *The Social and Political Thought of Alexis de Tocqueville* (Oxford: Clarendon Press).
- Marini, John (1991) "Centralized Administration and the 'New Despotism'," Ken Masugi (ed.), *Interpreting Tocqueville's Democracy in America* (Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.): 255-86.
- Peffer, R. G. (2001) *Marksizm, Ahlâk ve Toplumsal Adalet*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).
- Schleifer, James T. (1992) "How Many Democracies?" Eduardo Nolla (ed.), *Liberty, Equality, Democracy* (New York and London: New York University Press): 193-205.
- Siedentop, Larry (1994) *Tocqueville* (Oxford: Oxford University Press).
- Tocqueville, Alexis de (1948) *Democracy in America*, vol. 1, çev. Henry Reeve (New York: Alfred A. Knopf).
- Tocqueville, Alexis de (1953) *Democracy in America*, vol. 2, çev. Henry Reeve (New York: Alfred A. Knopf).